

Planowanie dydaktyczne w kontekście jakości kształcenia zawodowego

Krystyna E. HEJŁASZ

Artykuł adresowany jest do nauczycieli kształcenia zawodowego, którzy są otwarci na podejmowanie działań dydaktycznych mających na celu poprawę jakości kształcenia zawodowego w Polsce, a także przygotowanie absolwentów współczesnej szkoły do sprawnego i samodzielnego wykonywania zadań zawodowych w warunkach gospodarki rynkowej.

Wprowadzenie

Szanse na rynku pracy absolwentów szkół zawodowych w znacznym stopniu zależą od efektów kształcenia, w tym od formalnych i nieformalnych kwalifikacji zdobywanych w szkolnym i pozaszkolnym systemie edukacji. Wychodząc naprzeciw tym oczekiwaniom, racjonalne wydaje się poszukiwanie innowacyjnych rozwiązań ułatwiających dobór treści kształcenia oraz organizację i realizację procesu kształcenia zawodowego uwzględniającą indywidualne potrzeby i predyspozycje uczących się. Ważnym zadaniem edukacji szkolnej jest dostosowanie procesu kształcenia do oczekiwań rynku pracy, a także stałe monitorowanie efektów kształcenia.

O skuteczności kształcenia zawodowego w znacznej mierze decyduje planowanie dydaktyczne, które odnosi się zarówno do szkoły jako instytucji, jej kierownictwa, jak i do obu podmiotów procesu kształcenia, tzn. ucznia i nauczyciela.

Dobre planowanie pedagogiczne powinno być wyrażone działaniami nauczyciela oraz okre-

ślonymi strategiami nauczania zaprojektowanymi z myślą o osiągnięciu założonych efektów kształcenia, a także o pomiarze rezultatów tych osiągnięć, zwłaszcza osiągnięć edukacyjnych ucznia. Dlatego w procesie nauczania nieoceniona jest rola nauczyciela kształcenia zawodowego, który planując proces dydaktyczny, powinien mieć na uwadze cele kształcenia określone w programie nauczania jako uszczegółowione efekty kształcenia zawodowego, a także indywidualne predyspozycje, możliwości i doświadczenia uczniów. Ponadto nauczyciel powinien rozwijać zainteresowania zawodem oraz stwarzać sytuacje umożliwiające kształtowanie umiejętności przydatnych w przyszłej pracy zawodowej, przede wszystkim skutecznego komunikowania się, efektywnego współdziałania w zespole, radzenia sobie w sytuacjach problemowych, a także organizowania i oceniania własnej pracy.

Planowanie dydaktyczne z jednej strony decyduje o skuteczności procesu nauczania-uczenia się, z drugiej zaś chroni nauczyciela od przypadkowości i chaotyczności, a także pozwala mu ocenić, czy i w jakim stopniu realizuje zamierzone cele nauczania i wychowania.

Planowanie pracy dydaktycznej

Podstawą planowania zajęć dydaktycznych jest program nauczania, od którego w znacznej mierze zależy również jakość kształcenia. Programy nauczania opracowywane na potrzeby kształcenia zawodowego mogą mieć układ treści o strukturze przedmiotowej lub modułowej. Niezależnie od przyjętej struktury program nauczania musi być zgodny z podstawą programową kształcenia w zawodzie, w której zawarte są tzw. treści stałe zawodu, wynikające z podstawowych zadań wykonywanych na różnych stanowiskach pracy.

Założenie to gwarantuje, że absolwenci szkół kształcących w danym zawodzie, niezależnie od typu ukończonej szkoły i jej formy, osiągną założone efekty kształcenia, które będą mogli potwierdzić na egzaminie zewnętrznym przed Okręgową Komisją Egzaminacyjną.

Planowanie pracy dydaktycznej przez nauczyciela jest etapem wstępnym poprzedzającym właściwe czynności związane z realizacją określonych zajęć edukacyjnych oraz kształtowaniem zaplanowanych umiejętności zawodowych.

Nowoczesne planowanie pracy dydaktycznej powinno zapewnić nauczycielowi:

- zwiększenie skuteczności nauczania i wychowania, tj. osiągania założonych efektów kształcenia,
- świadomą kontrolę nad przebiegiem i wynikami kształcenia,
- upodmiotowienie ucznia w procesie kształcenia, większą jego aktywność i partnerstwo,
- rytmiczność osiągania oczekiwanych efektów kształcenia,
- racjonalność i profesjonalizm pedagogiczny,
- zdolność do modyfikowania i unowocześniania kształcenia,
- samoocenę pracy dydaktycznej,
- ochronę przed rutyną i monotonią dydaktyczną.

K. Kruszewski, podkreślając potrzebę planowania pracy dydaktycznej, wyróżnia trzy rodzaje planowania:

1. **Planowanie kierunkowe**, które ma za zadanie powiązać cele poznawcze kształcenia z celami motywacyjnymi oraz dobrać odpowiedni materiał kształcenia umożliwiający osiągnięcie założonych efektów. Nie przesądza o ocenie osiągnięć uczniów i sposobie prowadzenia zajęć dydaktycznych, ale ukierunkowuje czynności nauczyciela.
2. **Planowanie wynikowe** powinno doprowadzić do hierarchii wymagań programowych. Według tych wymagań nauczyciel będzie oceniał osiągnięcia uczniów i skuteczność własnej pracy. Muszą być one dostatecznie wyraziste i realistyczne.
3. **Planowanie metodyczne** polega na projektowaniu przebiegu zajęć dydaktycznych, których realizacja umożliwi uczniom osiągnięcie założonych efektów kształcenia. Czynności nauczyciela są w nim podporządkowane czynnościom uczniów zmierzającym do uzyskania przewidywanych osiągnięć. Jest to najbardziej elastyczne planowanie, otwarte na pomysły uczniów i prowadzącego zajęcia.

Planując działania związane z realizacją programu nauczania dla zawodu, należy mieć na uwadze cały proces kształcenia zawodowego, który rozumiany jest jako logicznie zwarty układ czynności nauczycieli i uczniów prowadzący do zmian w osobowości i postawach uczniów, głównie w zakresie ich wiadomości ogólnych i zawodowych oraz umiejętności stanowiących o istocie przygotowania zawodowego¹. Osiągnięcie założonych efektów kształcenia, określonych w programie nauczania dla zawodu, zależy od wielu czynników, przede wszystkim od przygotowania merytorycznego i metodycznego nauczycieli, wyposażenia pracowni dydaktycznych, organizacji procesu dydaktycznego oraz indywidualnych zainteresowań i potrzeb uczniów.

¹ Szlosek F. *Wstęp do dydaktyki przedmiotów zawodowych*, ITE, Radom 1998, s. 28-29.

Do strukturalnych składników procesu dydaktycznego zaliczamy:

- podmiot uczący się, podlegający w tym procesie przemianom,
- podmiot nauczający, organizujący proces transmisji wiedzy, odpowiadający za ukształtowanie pożądaných zmian u uczącego się,
- ogólne i szczegółowe cele kształcenia, stanowiące założony efekt procesu kształcenia zawodowego,
- treści kształcenia, określone programem nauczania,
- zasady nauczania, stanowiące zbiór pewnych norm, według których proces kształcenia powinien być organizowany i realizowany,
- metody nauczania, czyli sposoby pracy nauczyciela z uczniami umożliwiające opanowanie określonych wiadomości i umiejętności,
- formy organizacyjne, odnoszące się do czasu trwania zajęć dydaktycznych oraz liczebności grup uczniowskich,
- środki dydaktyczne, stanowiące wykaz pomocy dydaktycznych niezbędnych do realizacji procesu kształcenia,
- warunki realizacji procesu, tj. baza dydaktyczna, miejsca prowadzenia zajęć (pracownie dydaktyczne, warsztaty szkolne, centra kształcenia praktycznego, centra kształcenia ustawicznego).

Każdy z wymienionych elementów stanowi ważne ogniwo w procesie kształcenia zawodowego i żaden z nich nie może być w nim pominięty.

Punktem wyjścia do planowania procesu kształcenia zawodowego są cele dydaktyczne, określone w programie nauczania dla zawodu w postaci uszczegółowionych efektów kształcenia zapisanych w formie operacyjnej w sposób precyzyjny i jednoznaczny, zapewniający możliwość oceny stopnia ich realizacji. Na ich podstawie nauczyciel dobiera odpowiednie metody i formy organizacyjne pracy uczniów, a także odpowiednie zasady nauczania oraz sposoby sprawdzania i oceny osiągnięć uczniów.

Nauczyciel realizujący program nauczania dla zawodu powinien wyposażyć uczniów w usystematyzowaną i trwałą wiedzę, z której w przyszłości powinni korzystać w pracy zawodowej. Aby osiągnąć takie zamierzenia, konieczne jest przestrzeganie i stosowanie w pracy dydaktycznej określonych zasad nauczania rozumianych jako pewne normy, kanony, reguły postępowania dydaktycznego. Zasady nauczania służą do realizacji ogólnych oraz szczegółowych celów kształcenia i obowiązują na wszystkich etapach procesu kształcenia zawodowego.

W literaturze pedagogicznej można znaleźć zróżnicowane układy zasad nauczania, o różnej ich liczbie. W kształceniu zawodowym szczególnie zastosowanie mają zasady nauczania zaproponowane przez T. Nowackiego:

- **zasada pogłębłości** – istota tej zasady polega na stworzeniu warunków ułatwiających zrozumienie procesów i zjawisk oraz zapamiętywanie pojęć, twierdzeń, praw naukowych. Przestrzeganie tej zasady polega głównie na stosowaniu środków dydaktycznych, które pozwalają zobrazować przekazywane treści kształcenia oraz włączyć do poznawania większą liczbę zmysłów,
- **zasada wiązania teorii z praktyką** – służy głównie przygotowaniu uczniów do racjonalnego posługiwania się wiedzą teoretyczną w różnych sytuacjach praktycznych,
- **zasada świadomej aktywności** – przez aktywność ucznia rozumie się jego współudział w procesie nauczania-uczenia się, samodzielne dochodzenie do nowych pojęć i wniosków, rozwiązywanie problemów, podejmowanie decyzji,
- **zasada systematyczności** – polega na odpowiednim uporządkowaniu treści nauczania, konsekwentnej realizacji tych treści, zgodnie z przyjętą strukturą, zarówno przez nauczyciela, jak i uczącego. Systematyczność oznacza przyjęcie przemyślanego, planowanego i logicznie uzasadnionego organizowania pracy dydaktycznej,

Schemat 1. Ogniwa procesu nauczania w jednostce metodycznej oraz dominujące w nich zasady nauczania – opracowanie własne

- **zasada przystępności** – zwana inaczej zasadą stopniowania trudności, wymaga od nauczyciela rozpoznania zasobów wiedzy uczniów na początku procesu oraz dobrej diagnozy dotyczącej możliwości percepcyjnych uczniów. Zobowiązuje nauczyciela do odpowiedniego sposobu ujęcia treści kształcenia, doboru metod i form nauczania oraz środków dydaktycznych,
- **zasada trwałości wiedzy i umiejętności** – oznacza konieczność takiego organizowania procesu dydaktycznego, aby uczący się w każdej chwili mógł wykorzystać nabytą wcześniej wiedzę. Zasada ta jest istotna na każdym etapie procesu dydaktycznego, ponieważ przyswojoną wiedzę należy utrzymywać oraz w razie potrzeby odwoływać się do niej w czasie poznawania nowych treści kształcenia,
- **zasada indywidualizacji i zespołowości** – kieruje uwagę na indywidualne możliwości

kształcących się, a jednocześnie podkreśla też znaczenie zespołowości w nauczaniu.

Istotnym elementem procesu dydaktycznego są metody nauczania. W języku starogreckim słowo *metodos* (metoda) oznacza tyle, co „droga dochodzenia do prawdy, sposób postępowania, sposób badania”. Postępując się definicją W. Okonia, można więc uznać, że metody nauczania odpowiadają na pytanie: jak uczyć? To znaczy: jakie dobrać czynności i środki, aby osiągnąć zamierzone wyniki nauczania? Dominującym składnikiem każdej metody jest określony system czynności nauczyciela i uczniów. Od tego, jakie są czynności nauczyciela i odpowiadające im metody uczących się, zależy charakter i wartość metody².

Metody nauczania odgrywają bardzo dużą rolę w procesie dydaktycznym, od ich właściwego wyboru oraz doboru treści kształcenia w znacznym

² Plewka Cz. *Metodyka nauczania teoretycznych przedmiotów zawodowych*, cz. 1, WIZP ITE, Radom 1999, s. 225.

stopniu zależy skuteczność nauczania, dlatego też tak bardzo ważny jest ich odpowiedni dobór i prawidłowe stosowanie.

W ostatnich latach, dzięki lepszemu poznaniu procesu kształcenia, szybszej wymianie myśli oraz doświadczeń pedagogicznych nastąpił znaczny postęp w metodyce nauczania. Coraz mocniej akcentuje się podmiotowość uczącego się oraz nową rolę nauczyciela w procesie nauczania-uczenia się. Pojawiło się wiele nowych, wcześniej nieznanych metod nauczania, zmieniają się również funkcje i rola nauczyciela. Największy postęp w rozwoju metod nauczania nastąpił w nauczaniu problemowym, czasami nawet mówi się o strategii nauczania problemowego, w obrębie której wyróżniamy kilka grup i kilkanaście metod związanych z tą strategią³. Dzięki nim, w wyniku złożonych procesów myślowych (analizy, syntezy, porównywania, abstrahowania, uogólniania) uczniowie mogą kształtować umiejętności intelektualne oraz umiejętności praktyczne niezbędne podczas wykonywania zadań zawodowych na określonych stanowiskach pracy.

Do szczególnie skutecznych metod kształcenia problemowego należą metody aktywizujące, które sprzyjają rozwojowi myślenia, przygotowują uczniów do samodzielnego działania, wymagają inicjatywy i twórczych poszukiwań. Ponadto praca metodami aktywizującymi ułatwia uczniom przyswajanie wiedzy, rozbudza zainteresowania, a także daje możliwość kształtowania wielu umiejętności interpersonalnych i zawodowych.

Podczas pracy tymi metodami nauczyciel powinien tworzyć jak najwięcej sytuacji wyzwających przeżycia uczniów, angażując ich aktywność. Praca aktywizującymi metodami umożliwia realizację zaplanowanych zamierzeń, pod warunkiem że będzie starannie przemyślana i doskonale przez nauczyciela zorganizowana. Nauczyciel, decydując się na stosowanie metod aktywizujących, musi dokładnie zaplanować wszystkie etapy pracy z uczniami, przygotować odpowiednie materiały i pomoce dydaktyczne, określić spodziewane efekty kształcenia. Prowadzenie zajęć aktywizującymi metodami nauczania wymaga przygotowania

takich materiałów, jak: teksty przewodnie, instrukcje do metody projektów, instrukcje do wykonywania ćwiczeń, instrukcje stanowiskowe.

Do metod problemowych najczęściej stosowanych w kształceniu zawodowym należą:

- **klasyczna metoda problemowa** – istotą tej metody jest kierowanie przez nauczyciela procesem rozwiązywania problemu, który wcześniej został wywołany w wyniku wytworzenia sytuacji problemowej. Najtrudniejszym zadaniem, z jakim musi poradzić sobie nauczyciel podczas zajęć prowadzonych tą metodą, jest stworzenie sytuacji problemowej⁴,
- **metoda przypadków**, zwana również **metodą zdarzeń** – polega na interpretacji określonych zdarzeń, rzeczywistych bądź opracowanych na potrzeby analizy określonego problemu. Opis zdarzenia powinien zawierać problem, który jest przedstawiony uczniom do rozpatrzenia. Następnie nauczyciel powinien przedstawić dodatkowe wyjaśnienia oraz odpowiedzi na pytania zadane przez uczniów, dotyczące wątpliwości zawartych w opisie. Stosowanie metody przypadków stwarza doskonałą okazję do wykorzystania wiedzy teoretycznej w praktyce, umożliwia kształtowanie umiejętności rozwiązywania problemów, a także wpływa na rozwój myślenia analitycznego,
- **metoda sytuacyjna** – polega na przeanalizowaniu określonego opisu nietypowej sytuacji, a następnie na dyskusji nad zawartym w opisie problemem i przyjęciu optymalnego rozwiązania lub podjęciu określonej decyzji. Opis sytuacji powinien odnosić się do kilku głównych, ściśle ze sobą powiązanych zdarzeń. W opisie sytuacji, w przeciwieństwie do opisu przypadku, powinny znaleźć się wszystkie istotne informacje potrzebne do rozwiązania zadania. Metoda sytuacyjna jest często wykorzystywana podczas zajęć z bezpieczeństwa i higieny pracy, prawa pracy, zarządzania przedsiębiorstwem, działalności gospodarczej,

³ Szlosek F. op. cit., s. 90.

⁴ Op. cit., s. 103-104.

- **metoda symulacyjna** – polega na przedstawieniu za pomocą rysunków, modeli, map, makiet architektonicznych lub komputerowych programów symulacyjnych określonego fragmentu rzeczywistości w sposób uproszczony, ułatwiający jego obserwację. Można ją zastosować do zobrazowania przebiegu określonych procesów technologicznych, wykonywania skomplikowanych obliczeń, przeprowadzania różnych eksperymentów, a także kształtowania umiejętności praktycznych,
- **metoda projektów** jest najbardziej zalecaną metodą podczas realizacji programu nauczania dla zawodu, ponieważ pozwala na badanie, ocenę oraz analizę wielu problemów zawodowych, a także umożliwia kształtowanie umiejętności intelektualnych i praktycznych oraz kompetencji personalnych i społecznych niezbędnych w przyszłej pracy zawodowej. Stosowanie metody projektów daje możliwość wykorzystania wcześniej zdobytej wiedzy w praktyce, pozwala na efektywne wykorzystanie czasu, planowanie działań, podejmowanie decyzji, korzystanie z różnych źródeł informacji oraz prezentację wykonanych projektów,
- **metoda przewodniego tekstu**, stosowana często w nauczaniu praktycznym, w której to metodzie uczniowie samodzielnie wykonują zadanie, korzystając z tzw. tekstów przewodnich, tj. pytań prowadzących oraz przygotowanych do wypełnienia formularzy. Nauczyciel przygotowuje materiały potrzebne do wykonania ćwiczeń, podczas których pomaga uczniom, gdy napotykają na jakieś trudności. Czuwa też nad takim wyborem drogi rozwiązania, aby zadanie było możliwe do wykonania w określonych warunkach.

W kształceniu zawodowym wskazane jest również stosowanie:

- **metody pokazu**, zaliczanej do podstawowych metod poglądowych w kształceniu zawodowym. Celem pokazu jest ukierunkowanie obserwacji na określone zjawisko, przedmiot lub proces technologiczny.

Pokaz może być również wykorzystywany jako metoda nauczania praktycznego, polegająca na demonstracji określonych czynności, kolejności oraz prawidłowości ich wykonania. W praktyce szczególne zastosowanie mają: pokaz z objaśnieniem oraz pokaz z instruktążem,

- **metody ćwiczeń**, polegającej na samodzielnym wykonywaniu przez uczniów zaplanowanych czynności, zabiegów lub operacji technologicznych. Ćwiczenie polega na wielokrotnym wykonywaniu określonych czynności, których celem jest uzyskanie wyższej sprawności w działaniach umysłowych i praktycznych oraz rozwijanie aktywności sensorycznej uczniów. Metoda ta może być stosowana w czasie zajęć lekcyjnych prowadzonych w pracowniach dydaktycznych lub warsztatach szkolnych.

W procesie nauczania-uczenia się zaleca się także stosowanie takich metod, jak: wykład informacyjny, wykład konwersatoryjny, pogadanka oraz różne odmiany dyskusji dydaktycznej. Wskazane jest również wspomaganie procesu nauczania-uczenia się filmami szkoleniowymi, prezentacjami multimedialnymi oraz wycieczkami dydaktycznymi. Nauczyciel, wybierając metodę nauczania, powinien mieć na uwadze założone cele dydaktyczno-wychowawcze oraz zadania, jakie postawił sobie i uczniom na określonych zajęciach edukacyjnych, a także poziom intelektualny i psychofizyczny uczniów, formy organizacyjne kształcenia, czas przeznaczony na realizację określonych treści programowych, warunki lokalowe, bazę dydaktyczną oraz liczebność i wiek uczniów. Dobór metod nauczania w znacznej mierze zależy również od kwalifikacji, doświadczenia oraz inwencji twórczej nauczyciela. Dobierając metody nauczania, należy również poznać potrzeby uczniów, stworzyć sprzyjający klimat i odpowiednie sytuacje dydaktyczne.

Kolejnym ważnym elementem procesu dydaktycznego są formy organizacyjne nauczania, które determinowane są przez oczekiwane efekty kształcenia, liczbę uczniów objętych procesem nauczania-uczenia się, specyfiką nauczanego przedmiotu zawodowego oraz bazą dydaktyczną szkoły. W procesie kształcenia zawodowego wskazane jest

stosowanie różnych form organizacyjnych pracy uczniów. W zależności od rodzaju realizowanych treści kształcenia zawodowego może to być praca w grupach, w zespołach 2-5-osobowych lub praca indywidualna, szczególnie zalecana podczas wykonywania ćwiczeń. Nieodzownym składnikiem prawidłowo zorganizowanego i realizowanego procesu nauczania-uczenia się są środki dydaktyczne, które dostarczając uczniom określonych bodźców zmysłowych, oddziałują na ich wzrok, słuch, dotyk oraz ułatwiają im bezpośrednie i pośrednie poznanie rzeczywistości.

Aby osiągnąć założone cele kształcenia, szkoła musi również zapewnić odpowiednie warunki realizacji kształcenia zawodowego, przede wszystkim posiadać odpowiednie (określone w podstawie programowej kształcenia w zawodzie) pomieszczenia dydaktyczne, m.in. laboratoria oraz pracownie dydaktyczne wyposażone w odpowiednie środki dydaktyczne umożliwiające kształtowanie umiejętności intelektualnych i praktycznych oraz warsztaty lub inne pomieszczenia dydaktyczne wyposażone w maszyny, narzędzia i przyrządy umożliwiające kształtowanie umiejętności praktycznych niezbędnych do realizacji określonych zadań zawodowych.

Istotnym elementem organizacji procesu dydaktycznego jest również ocenianie osiągnięć edukacyjnych, które powinno uświadamiać uczniowi poziom jego osiągnięć w stosunku do wymagań edukacyjnych, a także wdrażać go do systematycznej pracy, samokontroli i samooceny, a nauczycielowi dostarczyć informacji o wynikach jego pracy.

Podsumowanie

Opisane elementy procesu dydaktycznego w znacznej mierze zależą od nauczyciela, który odpowiada za organizację i realizację procesu nauczania-uczenia się, dlatego wszystkie działania poprzedzające proces kształcenia zawodowego powinny być starannie przemyślane oraz dobrze zaplanowane. Każdy nauczyciel powinien indywidualnie opracować plan dydaktyczny, ponieważ wówczas będzie mógł uwzględnić własne doświadczenie, warunki realizacji programu nauczania w danej szkole oraz możliwości i potrzeby edukacyjne uczniów. W celu uzyskania jak najwyższego poziomu osiągnięć

edukacyjnych uczniów proces kształcenia musi być ciągle monitorowany i ewaluowany. Nauczyciel, analizując efekty wykonywanej pracy, powinien wyeliminować dostrzeżone błędy oraz wprowadzić nowe, starannie przemyślane rozwiązania edukacyjne, uwzględniające wszystkie elementy procesu dydaktycznego oraz oczekiwania i potrzeby edukacyjne uczniów.

Bibliografia

1. Francuz Wł. *Dydaktyka przedmiotów zawodowych*, PK, Kraków 1996.
2. Głowacki S. *Wybrane metody aktywizujące w doskonaleniu nauczycieli przedmiotów zawodowych*, Kielce 1996.
3. Goźlińska E. *Projektowanie lekcji problemowych z przedmiotów zawodowych*, zeszyt nr 36, CODN, Warszawa 1995.
4. Grodzka-Borowska A. *Rodzaje i ocena projektów*, zeszyt nr 52, CODN, Warszawa 1996.
5. Jamrożek B., Sobczak J. *Komunikacja interpersonalna*, eMPi, Poznań 1997.
6. Jeruszka U. *Ewolucja programów przedmiotów zawodowych*, IBE, Warszawa 1998.
7. Karlik B. *Gry dydaktyczne w nauczaniu geografii*, ODP, Tarnobrzeg 1995.
8. Kędracka E. *Projektowanie systemów dydaktycznych*, CODN, Warszawa 1997.
9. Nowacki T. *O metodzie projektów*, zeszyt nr 4, CODN, Warszawa 1999.
10. Niemierko B. *Między oceną szkolną a dydaktyką*, WSiP, Warszawa 1997.
11. Piskorz S. *Zarys dydaktyki geografii*, PWN, Warszawa 1995.
12. Plewka Cz. *Metodyka nauczania teoretycznych przedmiotów zawodowych*, ITE, Radom 1999.
13. Szlosek F. *Wstęp do dydaktyki przedmiotów zawodowych*, ITE, Radom 1998.
14. Uhman G. *Metoda projektów w szkole zawodowej*, zeszyt nr 49, CODN, Warszawa 1999.

Krystyna E. HEJŁASZ – w latach 2009-2016 kierownik Wydziału Programów Nauczania w KOWEŻiU, autorka wielu opracowań metodycznych dla nauczycieli kształcenia zawodowego